

Психологія старшокласників

Що посієш в юності, те пожнеш у зрілості.

Активними є фізіологічні потреби, серед яких виокремлюються потяги до фізичної та сексуальної активності. Висока оцінка власного фізичного розвитку. Відзначається гіперувага до власної зовнішності, передусім у дівчат. Хлопці здебільшого не хвилюються з приводу збільшення ваги, однак прискіпливо оцінюють власні фізичні дані, водночас здебільшого не виявляючи активного прагнення до фізичного самовдосконалення. Дівчата, навпаки, вважають, що мають зайву вагу, а тому прагнуть схуднути. До 15 років в основному завершується дозрівання кори великих півкуль і формування нейронного апарату всіх ділянок головного мозку.

Вік старшокласників, як правило, асоціюється з ранньою юністю, що, однак, є дискусійним твердженням.

Соціальна ситуація розвитку:

- 1) переосмислення власної значущості в системі соціальних відношень;
- 2) пошук сенсу життя є заключною фазою становлення особистості як підлітка, коли виокремлюється проблема набуття ідентичності та перспектив подальшого розвитку власного "Я";
- 3) зорієнтованість на здобуття статусу самостійної дорослої людини;
- 4) потреба в особистісному та професійному самовизначенні.

Проблема сенсу життя:

- 1) пошук власного місця в системі соціальних стосунків;
- 2) критичне сприймання спільного з дорослими життєвого простору;
- 3) прагнення до самовизначення (професійного, особистісного, індивідуального) та самореалізації;
- 4) потреба в самоповазі;
- 5) бажання подобатися; в) патріотизм;
- 7) юнацький максималізм як насторожене, або заперечне, скептичне ставлення до різнопланових компромісів (не знаю як, але знаю, що не так).

Провідна діяльність - навчання як вид професійної діяльності.

У професійному самовизначенні виокремлюється кілька етапів, серед яких попередній вибір професії і практичне прийняття рішення (визначення рівня кваліфікації майбутньої професії, обсягу та часу підготовки до неї, вибір конкретної спеціальності) охоплюють весь

підлітковий період. Вибір професії відображає рівень особистісних домагань, який є проявом передусім власних об'єктивних можливостей, тобто професійне самовизначення безпосередньо стимулює особистісну самореалізацію.

Суперечності в навчальній діяльності:

- 1) багатогранність викладання, зміна обсягу і змісту навчального матеріалу, поява нових понять, форм навчальної роботи, зміна мотивації навчання - і часто неможливість якісного і вчасного подолання пов'язаних із цим труднощів;
- 2) розуміння значущості навчання - і часто практична бездіяльність як результат дії несприятливих чинників соціального впливу.

Важливе значення для становлення особистості має децентрація (Ж. Піаже) як механізм подолання егоцентризму (трансформація змісту власних образів, понять, уявлень на основі розуміння життєвої позиції іншої людини) і умова успішного розвитку пізнавальної сфери. Джерело децентрації: інтеріоризоване (безпосереднє) спілкування з оточенням, яке спонукає до зміни вже своєї життєвої позиції.

Розвиток сприймання:

- 1) стає інтелектуалізованим процесом;
- 2) активізується осмислене узагальнення дійсності;
- 3) удосконалюється самоспостереження.

Розвиток мовлення:

- 1) уміння адекватно висловлювати думки абстрактного змісту;
- 2) прагнення до самовдосконалення мовлення;
- 3) оволодіння складними конструкціями; зміни в динаміці та структурі внутрішнього мовлення (скорочене внутрішнє мовлення стає основою мисленнєвих дій).

Розвиток мислення:

- 1) домінування словесно-логічного типу, його варіативність;
- 2) наявність інтуїції;
- 3) усвідомлення найбільш прийнятних для себе розумових операцій.

Розвиток пам'яті:

- 1) домінування словесно-логічної, довготривалої пам'яті;
- 2) вибірковість пам'яті;
- 3) оперування найбільш прийнятними для себе способами запам'ятовування.

Розвиток уяви:

- 1) удосконалення репродуктивної і творчої уяви;

2) спостерігається більш критичне ставлення до витворів власної уяви, посилюється самоконтроль за її роботою; співвіднесення образів уяви, особливо своїх мрій, з реальністю та власними можливостями.

Розвиток емоцій залежить від розвитку, самосвідомості, наприклад, для хлопців головним є не предмет захоплення, а його психологічні функції, значущість. Як і розумні процеси, емоції не можна зрозуміти без урахування самосвідомості особистості.

Самосвідомість є центральним віковим новоутворенням, яке формує ідентичність, унаслідок чого усвідомлюється власна індивідуальність (образ Я), розвивається самооцінка, волеволі зусилля, формуються ціннісні орієнтації.

Несприятливі показники виміру образу Я: його нестійкість, соромливість, низька загальна самоповага.

У підлітковому віці в процесі формування цінностей, ідеалів, цілей, професійних і особистісних планів особливого значення в становленні Я має організована система поглядів, установок і мотивів, які зумовлюють самототожність особистості, тобто ідентичність як умову психічного здоров'я.

Найбільш типові питання: "Хто я?", "До чого прагну?". Відкриття певних життєвих цінностей є основою набуття ідентичності як однієї з найважливіших проблем гуманістичної психології (разом із проблемами з'ясування змісту криз цінностей, самотності, авторитету, сенсу життя).

Згідно з Б. Еріксоном існують два взаємопов'язаних поняття - групова ідентичність (орієнтація на входження в певну соціальну групу) та еґо-ідентичність (формування цілісності особистості). Перехід від однієї форми еґоідентичності до іншої спричиняє в підлітковому віці кризу ідентичності: "фізіологічна революція" (бурхливий фізичний ріст і статеве дозрівання); стурбованість тим, "як я виглядаю" і "що собою являю"; потреба знайти власне професійне покликання. Результатом цього етапу розвитку є або набуття "дорослої ідентичності", або затримка в розвитку - "дифузна ідентичність".

Типологічні особливості старшокласника :

- 1) сензитивність до оцінювальних взаємин з оточенням;
- 2) вибірковість в оцінці якостей іншої людини;
- 3) перехід від прямолінійних суджень до опосередкованих;
- 4) диференціація оцінювальних ставлень і поява рефлексивних очікувань;
- 5) мотивація досягнення;
- 6) потреба в інтимно особистісному спілкуванні, прагнення до автономності та самостійності, до нової соціальної позиції, здатність до саморозвитку;
- 7) усвідомлення власної наступності.

Формування несприятливої Я концепції (системи уявлень про себе):

- 1) зниження рівня самоповаги (наслідок: соціальна дезінтеграція, агресивність, злочинність);
- 2) стимуляція конформістських реакцій у складних випадках; (наслідок: прояви асоціальних учинків);
- 3) глибока зміна сприймання (наслідок: упевненість у нездатності до певного виду діяльності і навпаки).

Егоцентризм (лат. ego - я і centrum - центр), як уже зазначалося, - це зосередженість на власних переживаннях, інтересах, мотивах тощо, а також нездатність сприймати і враховувати інформацію, яка суперечить власному досвіду (С.С. Степанов).

Підлітковий егоцентризм - це природне явище, яке за умови задоволення самостійності переходить в 11-13-річному віці в пасивний (вичікувальний) стан. Якщо умови актуалізації підліткового егоцентризму відсутні, то в 15-17 років воно втрачає важливість у між особистісних взаєминах. Механізм подолання егоцентризму - формування в підлітка здатності адекватно оцінювати ситуацію, терпляче ставитися до полярних життєвих позицій.

Підлітковий егоцентризм у 10-11 класах виявляється в приверненні до себе увагу з метою визнання в дорослих рівноправності власної соціальної ролі (сина, дочки, учня), тобто продовжується посилюватися попередня тенденція егоцентричних проявів, які виокремилися в середньому шкільному віці. Старшокласники вдруге переживають пік почуття дорослості, задоволення якого є важливою умовою наявності інтимно-особистісного спілкування. Критицизм дорослих тут досягає апогею, унаслідок чого різко збільшується частота конфліктних ситуацій.

Характеристика психології дівчат (порівняльно з хлопцями того самого віку):

- 1) обсяг загальних інтересів вузький; у навчальних інтересах переважають гуманітарні предмети (література, історія), серед "нецікавих" - фізика, математика, біологія (у хлопців - трудове навчання, фізвиховання);
- 2) на екзаменах більше користуються завченими фразами, надають перевагу деталям (хлопці більше схильні до власних формулювань, короткого переказу змісту з дотриманням основи розповіді);
- 3) краще сприймається те, що є конкретним і близьким;
- 4) вищий рівень просторової орієнтації;
- 5) поведуться менш сміливо, але важче піддаються перевихованню;
- 6) терплячіші, більш посидючі, витриваліші;
- 7) краще виконують словесні завдання, пов'язані із запам'ятовуванням;
- 8) відзначаються швидким темпом мовлення, механічною пам'яттю;
- 9) краще виконують завдання, які потребують охайності та уваги;
- 10) у конфліктах частіше апелюють до старших;
- 11) у вільний час діяльність більш різноманітна;

- 12) більше стурбовані думкою оточення про себе, особливо ровесників; раніше виникають складні форми взаємин з іншими людьми; сильніша потреба у взаєморозумінні, психологічній сумісності;
- 13) частіше сумніваються; на уроках здебільшого піднімають руку лише тоді, коли справді впевнені в правильній відповіді;
- 14) важче орієнтуються в незнайомій обстановці;
- 15) мають ширший діапазон переживань; у художній літературі більше цікавляться "ліричними відступами", описами життя героїв, їхніми успіхами і невдачами, тоді як хлопці надають перевагу цікавим динамічним епізодам: "Світ для дівчинки є палітрою переживань" (В.О. Сухомлинський); гостріше відчують самотність;
- 16) вимогливі до батьків;
- 17) високий ступінь довірливості;
- 18) більше схильні до активних асоціальних проявів;
- 19) в асоціальних групах є генераторами негативних вчинків;
- 20) важче піддаються цілеспрямованому виховному впливу;
- 21) у сімейному спілкуванні надають перевагу батькові, а не матері;
- 22) чутливіші до гамірливої і неспокоїної обстановки;
- 23) активність спрямована, як правило, не на освоєння нових стосунків, досягнень, а збереження та зміцнення тих, які влаштовують, є звичними, комфортними;
- 24) більше орієнтуються на зразки, шаблони (поведінкові, діяльнісні).

Структура кризи 17 років (дівчата):

Позитивний симптомокомплекс:

- 1) типові симптоми: прагнення до самостійності, домагання ролі дорослого, гордість за власні досягнення, уміння співпереживати, відвертість;
- 2) супутні симптоми: організованість, відповідальність, уміння самоконтролю, вимогливість.

Негативний симптомокомплекс:

- 1) типові симптоми: блок "АС" (дратівливість, хитрощі, індивідуалізм, пристосовництво); блок "ПС" (негативізм, зарозумілість); блок "МС" (лінощі);
- 2) супутні симптоми: зухвалість, корисливість, жорстокість, лихослів'я;

Структура кризи 17 років (юнаки):

1. Позитивний симптомокомплекс:

- 1) типові симптоми: прагнення до самостійності, гордість за власні досягнення, домагання ролі дорослого, упертість як наполегливість, уміння співпрацювати;
- 2) супутні симптоми: відвертість, уміння самоконтролю.

2. Негативний симптомокомплекс:

- 1) типові симптоми: блок "АС" (лихослів'я, індивідуалізм, дратівливість); блок "ПС" (упертість як неслухняність, негативізм); блок "НС" (лінощі);
- 2) супутні симптоми: недбалість, жорстокість, хитрощі, зухвалість, корисливість.

Криза 17 років як об'єктивна криза психічного розвитку часто ускладнюється батьківським ставленням до дитини (суб'єктивні кризові прояви):

- 1) домінантне ставлення: постійний контроль як прояв догматичної поведінки;
- 2) відчужене ставлення (індиферентність або негнучке ставлення);
- 3) симбіотичне ставлення: прагнення встановити з дитиною емоційний зв'язок, брати участь навіть у незначних подіях її життя (тоді дитина часто перетворюється на засіб задоволення егоцентричних батьківських потреб).

Варіанти розвитку суперечностей у кризі 17 років:

1. Поглиблення, унаслідок чого виникає конфлікт. Дорослі на прагнення підлітків до самостійності відповідають негативно і отримують адекватний результат. *Результат: акцентуація несприятливих особистісних утворень: упертості, негативізму, агресивності, деспотизму тощо.*
2. Епізодичний прояв як наслідок непослідовності дорослих, які дозволяють підліткам те, що попередньо забороняли. *Результат: кількість конфліктів меншає, але ймовірність їх прояву залишається високою.*

Якщо в молодших школярів тривожність виникає в контактах із малознайомими людьми, то в підлітків, особливо у 15-16 років, - у відносинах з ровесниками і батьками. Криза 17 років, яка завершує дитинство, є перехідним періодом від підліткового до юнацького віку.

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Кожній матері й кожному батькові хочеться, щоб їхня дитина була слухняною, фізично розвиненою, розумною і талановитою. Більшість батьків час від часу опановують сумніви, чи правильно вони поведуться з дитиною. Звичайно, немає ідеальних батьків. Усі мають труднощі у вихованні, інколи не впевнені, чи правильно впливають на своїх синів і доньок. Однією з проблем, яка найбільше непокоїть батьків, є відповідь на запитання: «Що треба зробити, аби дитина поведилася добре?». Насамперед подавати дітям приклад хорошої поведінки. Поведінка батьків повинна стати прикладом для наслідування. Дорослим слід змінювати оточення, а не дитину.

Ось декілька порад, які можуть бути корисними батькам невпевненої дитини:

1. Установлюйте стільки обмежень, скільки дитина здатна виконати. Як надмірна вимогливість, так і надмірне потурання роблять її невпевненою у собі. Почуття провини, надмірна тривожність, невпевненість заважають їй виявляти самостійність та ініціативу.
2. Не бійтеся перехвалити дитину. Нехай вона вважатиме себе кращою, ніж є. Тоді вона й діятиме відповідно до «завищеної самооцінки», тобто краще, а не гірше. Крім того, прагнення вдосконалювався у неї не зникне, хоча б тому, що еталоном умінь для юнацького віку є не діти, а дорослі.
3. Не ставте за приклад інших дітей. Перше, що вона візьме до уваги з такого порівняння, — це те, що ви любите їх, а не її. А якщо виникають ревності, то навчитися будь-чого неможливо.
4. Не поспішайте приписувати дитині такі риси, як упертість, егоїзм, лінощі. По-перше, ваші слова програмуватимуть свідомість дитини. По-друге, те, що вам здається примхами або впертістю, може виявитись лише своєрідністю юного, мислення.

Дуже часто конфлікти з дитиною виникають тоді, коли вона не чує батьківських прохань чи вказівок. Це може, бути спричинене проблемою стосунків у родині, Наприклад, коли спілкування зводиться до вимог і вказівок, тоді дитина протестує проти цього і виявляє впертість. Чи, навпаки, коли батьки потурають дитині, не привчають її до того, що в неї є якісь обов'язки.

Водночас важлива і форма, в якій вони просять підлітка щось зробити. При цьому варто враховувати таке:

1. Кажіть дітям, чого ви від них очікуєте, замість того, чого не бажаєте.
Наприклад: «Я хочу, щоб ти добре вчилася», а не: «Я не хочу, щоб ти отримувала двійки». «Я хочу, щоб ти була здорова», а не: «Я не хочу, щоб ти застудилася».
2. Не поєднуйте декількох прохань чи вказівок. Наприклад, замість «приготуй вечерю» скажіть: «Почисти картоплю, помий овочі тощо».

3. Точно кажіть дитині, що потрібно зробити. Наприклад, замість «будь відмінником» скажіть: «Уважно слухай викладача», «Виконуй домашні завдання» тощо.

4. Звертайтеся до дитини спокійно. Підлітки повинні навчитися реагувати на розважливий тон голосу, а не на крик чи благаання.
5. Спілкуйтеся з дитиною, поважаючи її думку. У розмові використовуйте такі слова, як будь ласка, прошу, дякую.
6. Ваші прохання і вказівки повинні бути чіткими та зрозумілими.
7. Використовуйте команди і накази тільки тоді, коли вони потрібні. Наприклад, в екстреній ситуації, коли хтось поранився, і необхідно терміново надати йому допомогу.
8. Дозволяйте та допомагайте підліткам робити власний вибір у різних життєвих ситуаціях. Нехай вони самі вирішують, наприклад, що вдягати і що їсти. Це попередить прояви образи й покори. Дитина не дорікатиме, що ви її постійно контролюєте і вирішуєте за неї.
9. Пояснюйте, чому просите чи вимагаєте. Пояснення краще додавати до прохання чи вказівок. Не варто їх давати між проханням і його виконанням, оскільки діти можуть намагатися залучити вас до дискусії, щоб не робити того, що ви просите.
10. Не забувайте похвалити і подякувати дитині за те, що вона робить.
11. Висувайте реальні вимоги. Враховуйте вік і ситуацію дитини, в якій вона перебуває, не вимагайте неможливого.
12. Не надавайте надто великого значення заохоченням і покаранням. У процесі дорослішання дитини покарання та заохочення стають усе менш результативними. Покарання не мають ображати підлітка, а навпаки — повинні допомагати йому позбутися почуття провини. Переживши покарання, дитина може подумати, що вона позбулася тягаря провини і знову стала хорошою.
13. Обов'язково вказуйте на причину, яка впливає на ваші рішення. Прагніть до компромісу.
14. Прислуховуйтеся до того, що говорить ваша дитина. Цікавтеся тим, що вона робить і відчуває.
15. І головне — пам'ятайте, що любов є найважливішою потребою всіх дітей і однією з основних передумов позитивної поведінки.